

Pokrewieństwo języka tocharskiego z językami słowiańskimi – 1

17 listopada 2024

Weryfikacja dotychczasowych badań nad językiem i pochodzeniem Tocharów.

Niniejszy tekst traktuje o pokrewieństwie języka i w szerszym ujęciu Tocharów do ludów słowiańskich. W ramach tego oparto się na językowej analizie pokrewieństwa, głównie w zakresie morfemów i w mniejszym zakresie w odniesieniu do pozostałych aspektów morfologii języka, fleksji, semantyki. Zagadnienie takie zostało podjęte, ze względu na dotychczasowe, marginalizowanie pokrewieństwa języka tocharskiego i języków słowiańskich, mimo jednoznacznych i szczególnie znaczących analogii istniejących w tym zakresie.

Tłem dla przedstawionego zagadnienia jest próba ustalenia pochodzenia Tocharów, nie tylko w nawiązaniu do językoznawstwa ale również archeogenetyki oraz historiografii. W ramach publikacji wskazano na szereg dotychczasowych błędów interpretacyjnych dotyczących języka tocharskiego i

pochodzenia Tocharów. Tekst wskazuje na istotne i konieczne uwzględnianie w badaniach językoznawczych wyników badań genetycznych. Wnioski wskazują również na słuszność dotychczas kwestionowanego poglądu, iż „geny najczęściej wskazują na kulturę”, czy „geny najczęściej są powiązane z konkretnymi etnosami”.

1. Pochodzenie Tocharów

Współcześnie Tocharzy stali się tematem popularnym i wzbudzającym wiele emocji za sprawą znalezienia (w drugiej połowie XX wieku) na pustyni Tarim Basin, w Xiaohe licznych pochówków ze z mumifikowanymi szczątkami ludu, który zidentyfikowano z historycznymi Tocharami. Najstarsze mumie pochodzą z XXII-XX w. p.n.e. [Adams, Douglas 1988]. Obok pochówków zachowało się szereg szczególnych artefaktów, w tym: pale imitujące wiosła i fallusy wbite na obszarze nekropolii, drewniane figurki/lalki, liczne naczynia ceramiczne, w tym z symbolami swastyki. Mumie do grobów złożono w bogatych strojach. W niektórych grobach męskich, na szczególną uwagę zwraca wyposażenie mumii w wysokie, filcowe kapelusze. Tym co od razu wzbudziło sensację, był fakt iż znaczna część z mumifikowanych męskich szczątków miała włosy rude lub ciemny-blond.

Wbrew pozorom Tocharowie nie byli ludem tajemniczym. Zachowały się o nich liczne wzmianki zarówno w historiografii chińskiej, ale także indyjskiej czy europejskiej. Chińczycy Tocharów określali mianem Juezhi. Chińczycy z Tocharami około XX w. p.n.e. czyli na przełomie istnienia dynastii mitycznej i pierwszej dynastii historycznej – starli się militarnie. W kolejnych wiekach prowadzili ożywione relacje handlowe. O prawdopodobnej konfrontacji Juezhi z Chińczykami mówią wzmianki kronikarskie Zhang Qiana. Według nich Yuezhi w XIX w. p.n.e. zostali wyparci na północny zachód od pierwszej chińskiej stolicy Xian [Shah 2016]. Oznaczałoby to że, przed ich wyparciem Yuezhi znajdowali się na obszarze pierwszej

chińskiej stolicy i mitycznej „boskiej” dynastii (Trzech Władców i Pięciu Cesarzy). Dopiero kolejna po niej (już historyczna) dynastia Xia, miałyby wyprzeć Yuezhi na teren, w pobliżu którego w kilka wieków później powstały pierwsze fortyfikacje Wielkiego Muru Chińskiego.

O Tocharach jako Tusharał lub Tukhāra wspomina Mahabharata, ale także takie teksty jak: Atharvaveda, Samaveda, Brahmany (Aitareya, Satapatha, Vamsa) czy Purany. W ten sposób Tocharów umiejscawia się wśród najważniejszych rodów/ludów aryjskich m.in. obok Śaka.

Kronikarskie źródła chińskie wskazują na pokrewieństwo Tocharów z ludem Śaka oraz Wusun (Wūzhī) [Adams, Douglas 1988], który najprawdopodobniej pochodził z terenu wschodniej i/lub środkowej Europy. Natomiast nie jest w pełni precyzyjne określanie ich mianem ludu typowo scytyjskiego. Idąc w ślad za tłumaczeniem źródeł indyjskich Tocharowie oznaczaliby lud księżycy/Boga księżycy [Shah 2016]. Zdaniem współczesnych badaczy sami siebie Tocharowie określali jako „ärsi” lub „äkñi”. Zdaniem D. Adams’a äkñi, oznaczało wędrowców [Mallory, Adams 2006]. Pogląd taki nie znajduje jednak potwierdzenia w źródłach, tym bardziej, że mianem wędrowców – säkā język tocharski określa lud Śaka.

Wzmianki o Tocharach znajdziemy w kronikach ujgurskich oraz sogdyjskich. Według Hòu Hàn Jì – chińskiej kroniki z IV w. n.e., Yuezhi na początku II w. p.n.e. podbili post grecką Baktріę [Knechtges 2010]. Informację tę potwierdza Strabon, według którego Tocharowie należeli do ludów scytyjskich. Ptolemeusz i Strabon Tocharów określali jako Tókharoi – Τόχαροι [www.ancienttrome.ru/antlitr/strabo/index]. Trago dla odmiany twierdził, że Baktріę zdobyły ludy Asiam i Saraucae [Pompeii Trogi, Fragmenta za www.polona.pl], które utożsamiał ze scytyjskimi Śaka, Issedonami/Asii/Osii określanymi przez Chińczyków jako Wusun. Najprawdopodobniej Tocharowie naonczas znajdowali się w przymierzu z tymi ludami. Podbicie czy zawładnięcie Daxii i Baktirii przez Tocharów i ludy z nimi

sprzymierzone nastąpiło wskutek pokonania i wyparcia Tocharów z pogranicza Chin przez koczowniczych Xiongnu, które jak wynika ze wzmianek historycznych i badań genetycznych były mieszkanką Ariów i ludów azjatyckich.

Na zdominowanych przez Tocharów i ich sprzymierzeńców terenach w II w. p.n.e. powstaje imperium kuszańskie. Bogate imperium zaczęło być stopniowo dominowane przez sasanidzką Persję. Ostatecznym kres państwa Kuszan położyły najazdy Hunów, aczkolwiek wpływy kulturowe i religijne pozostałe po Kuzanach dostrzec można, w innych obszarach Eurazji.

Manuskrypty tocharskie datowane na IV-VIII w. n.e., znaleziono na terenie stosunkowo nieodległym od miejsca odnalezienia pochówków tocharskich w XX w. p.n.e. Zdaniem większości badaczy zachodnich manuskrypty te zostały spisane przez ludność tocharską migrującą z rozbitego państwa kuszańskiego. Jednak pogląd taki podważa czas powstania tych manuskryptów oraz język stosowany do ich zapisania. Czas powstania najstarszych manuskryptów jest wcześniejszy niż ostateczny upadek państwa Kusz. Natomiast jeśli manuskrypty miałyby być pisane przez emigrantów kuszańskich, najprawdopodobniej były spisywane w języku baktryjskim czyli odmianie greckiego lub w sanskrycie, ponieważ takich form używano w państwie Kusz. Wśród licznych manuskryptów tocharskich nie znaleziono nawet śladów zapisków w języku Kusz. Manuskrypty zapisano w archaicznych formach języka tocharskiego, co wskazywałoby na to, że po rozbiciu państwa tocharskiego przez Hunów część ludności pozostała na pierwotnych obszarach. Taki wygląd wydaje się bliższy prawdy, tym bardziej, że wszelkie wojny i związane z tym migracje, bardzo rzadko kiedy powodują zupełne czystki etniczne i pełne przesiedlenia i migracje.

W badaniach nad Tocharami do połowy XX wieku, lud ten na podstawie wzmianek historycznych utożsamiano ze Scytami lub bliżej nieokreślonymi koczownikami. Pogląd ten zmieniły dwa odkrycia, które miały miejsce na tym samym obszarze. Na początku XX wieku na terenie oaz pustyni Tarim i Lum

odnaleziono szereg manuskryptów pochodzenia tocharskiego.

Drugie odkrycie dotyczyło kilkuset z mumifikowanych ciał ludności tocharskiej, znalezionych na obszarze Pustyni Tarim. Oba znaleziska w zasadniczy sposób pozwalają określić przybliżone pochodzenie etniczne Tocharów, aczkolwiek w obu przypadkach, mass media, Wikipedia, pop kultura najczęściej przedstawiają fałszywy pogląd na to zagadnienie. Niestety także część naukowców również przedstawia tendencyjne interpretacje badań. Temat etnicznego pochodzenia Tocharów można skonfrontować z badaniami genetycznymi mumii tarymskich jak też innych, równie archaicznych szczątków ludzkich pochodzących z obszaru prowincji Xinjiang czyli pogranicza Tarim Basin.

Dotychczas przeprowadzono dwa badania genetyczne mumii tarymskich, ale tylko jedno z nich w 2010 r. dotyczyło ustalenia Y-DNA pobranych próbek [Li et al. 2015]. Badania prowadzone pod przewodnictwem tego samego naukowca Chunxiang Li, w roku 2010 ustaliły z kolei parędziesiąt próbek mtDNA [Li et al. 2010]. Dokonano również badań Y-DNA próbek osobników męskich z obszarów graniczących z Tarim Basin, nie będących jednak bezpośrednio próbkami mumii tarymskich. Badania te prowadziły dwie grupy naukowców. W 2021 r. zespół Fan Zhanga ustalił genomy 3 próbek męskich [Zhang, et al. 2021] i w kolejnym roku grupa pod przewodnictwem Vikas Kumara [Kumar et al. 2022] przeprowadziła badania aż na 201 próbkach, spośród których udało się wyselekcjonować 75 próbek żeńskich i 117 męskich.

W przypadku ustalania męskich genomów Y-DNA można mówić o dwóch badaniach przeprowadzonych bezpośrednio na mumiach z Tarim Basin. W pierwszym przeprowadzonych przez zespół Ch. Li w 2015 r., uzyskano tylko dwie pewne próbki R1M173 oraz R1bM343 [Li, et al. 2015]. Badania prowadzone pięć lat wcześniej przedstawiły łącznie 10 próbek, w tym: 1x dość rzadka M9, 1x R1M173 oraz 8 R1a M17/M198 [Li et al. 2010].

Genotypy R1 M173 to archaiczna linia genomów, charakterystyczna dla linii protoindoeuropejskiej R. Z niej dopiero wyodrębniły się R1a i R1b. R1bM343 jest także dość archaicznym genotypem, charakteryzującym neolityczne ludy łowieckie (Western Hunter Gatherer), żyjące na terenie Europy. Z kolei będąca w wyraźnej przewadze R1a M17/M198 to przedstawiciele ludów ojcowskich dla R1a M459, M417/Z645 charakterystycznych między innymi dla większości przedstawicieli Kultury Ceramiki Sznurowej (zasiedlającej Europę Środkową w tym Polskę ponad 4,5 tys. lat temu) [Malmstrom et al. 2019; Allentoft et al. 2015, Mathieson et al. 2015; Mittnik et al. 2018; Olalde et al. 2018; Saag et al. 2017; Lionderholm et al. 2020; Furtwangler et al. 2020].

Najprawdopodobniej z tego obszaru genetycznego wyodrębnił się protosłowianie oraz protoariowie.

R1a M198 była notowana na Syberii (Angara, Irkuck) ok 5,5 tys. p.n.e. [Moussa et al. 2016] czy 6 tys. p.n.e. w okolicach Bajkału (miejscowość Glazkovo). Jak się przypuszcza jedna z linii R1a M198, kilka tysięcy lat p.n.e., migrowała także w stronę Bliskiego Wschodu. Na podstawie dotychczasowych badań można stwierdzić, że R1a M198 istniała na obszarze Azji i Europy Wschodniej oraz Środkowej już w szóstym-trzecim tysiącleciu p.n.e. Interesującym jest współczesne występowanie tej haplogrupy. Najwięcej osób z tą haplogrupą to obywatele Polski, Rosji, oraz pozostałych krajów słowiańskich (łącznie 42%). Znaczące zagęszczenie tej haplogrupy ma miejsce wśród ludności skandynawskiej (Danii, Szwecji, Norwegii i Islandii – około 15%). Mimo stosunkowo małej liczby ludności R1a M198 w stosunkowo znacznej skali 3% występuje wśród ludów fińskich (Finlandia, Estonia). Za wysoki wskaźnik występowania omawianej haplogrupy należy uznać kraje celtyckie (obie Irlandie, Szkocja, Walia, Wyspa Man), gdzie łącznie znajduje się 6% całej europejskiej populacji tego genomu. Nieznacznie mniejszy jest udział tej haplogrupy w Anglii. O stosunkowo dużej liczebności można także mówić w przypadku Niemiec i

Austrii (łącznie 9%) aczkolwiek najczęściej są to mieszkańcy wschodnich landów czyli w znacznej mierze zniemczonych Słowian. Wśród krajów pozaeuropejskich około 5% populacji R1a M198 mieszka w Azji Centralnej i niespełna 4% na Półwyspie Arabskim [<https://www.yfull.com/tree/R-M198/>; <https://discover.familytreedna.com/y-dna/R-M198/story>].

Współczesne występowanie tej starożytnej haplogrupy w pewnym zakresie z pewnością jest skutkiem późniejszych, niż starożytne migracji. Niemniej występowanie największego jej zagęszczenia pokrywa się z obszarem funkcjonowania kultury ceramiki sznurowej (KCS) funkcjonującej na obszarze Europy Środkowej i południowej Skandynawii w trzecim tysiącleciu p.n.e. Z badań genetycznych wynika, że znaczną część tych społeczeństw do dziś tworzą osoby z genotypem pochodnym R1a Z284, która to grupa oddzieliła się około 2600-2400 lat p.n.e. od genomu najczęściej występującego w obszarze KCS (głównie R1a M417/Z645, R1a Z282 i R1a M198). Wynikałoby z tego, że poza R1a Z284 w kierunku Skandynawii najprawdopodobniej poszli również osobnicy z genotypem R1a M198. Następnie liczny udział tego genomu na Wyspach Brytyjskich był konsekwencją wczesnośredniowiecznych migracji z obszaru Skandynawii.

Kolejnymi badaniami genetycznymi były te odnoszące się do ludności zamieszkałej okolicy Tarim Basin (między XIV a XII w. p.n.e.), czyli na obszarze, który graniczył z Tocharami. Z historycznych źródeł chińskich oraz materiałów archeologicznych wynika, że Tocharowie około XX wieku p.n.e., zajmowali rozległy teren od obecnej prowincji Shaanxi (co najmniej już w XIX w. p.n.e.) na wschodzie, po prowincję Xinjiang (od co najmniej XXII w. p.n.e.) na wschodzie. Czyli był to obszar rozległy na ponad dwa tysiące kilometrów. Tak znaczący obszar zamieszkiwany przez Tocharów na przełomie neolitu i epoki brązu, wskazuje na to, iż o pochodzeniu genetycznym Tocharów mogą również mówić próbki genomów uzyskiwane ze wspomnianego obszaru, leżącego poza Tarim Basin.

Takim tropem poszły grupy badawcze F. Zhanga i V. Kumara. Zespół F. Zhanga badał genomy ludności z obszaru Dżungarii, lecz okresu wcześniejszego niż stwierdzone tam funkcjonowanie Tocharów (lata 3200-2800 p.n.e.). W badaniach tego zespołu wydzielono tylko trzy próbki Y-DNA, w tym dwie Q1b1 typowe dla ludności azjatyckiej oraz jedną R1bM269, typową dla ludności protoceltyckiej [Zhang et al. 2021].

O wiele bardziej rozległe były badania zespołu V. Kumara, które objęło obszary prowincji Xinjiang, głównie na północ i wschód od Tarim Basin. Badania objęły także próbki genetyczne ze znacznie rozleglejszego horyzontu czasowego od połowy piątego tysiąclecia po koniec pierwszego tysiąclecia p.n.e.

Nieliczne próbki pochodziły również z pierwszego tysiąclecia p.n.e. Genomy pochodzące z piątego tysiąclecia raczej trudno przypisać Tocharom czy nawet ludom z nimi sąsiadującymi. W większości były to genomy R1b głównie wczesne ale również L21, charakterystyczne dla współczesnej ludności celtyckiej. W tej grupie czasowej była też jedna wczesna próbka R1a oraz trzy próbki C2a1a charakterystyczne dla ludności mongoloidalnej. Bardziej interesujące są próbki genomów z okresu, który można uznać za pewny jeśli chodzi o funkcjonowanie tam Tocharów lub ich sąsiadów.

Interesującym przy tym jest to, że na podstawie właśnie tych badań anglojęzyczna Wikipedia przekazuje światu fake newsa, twierdząc, że Tocharowie mieli haplogrupy R1b i C2a [<https://en.wikipedia.org/wiki/Tocharians>]. Informacja ta jest zbieżna z polityką polityczną niektórych państw zachodnioeuropejskich, lecz zupełnie niezgodna z faktami. W ten sposób wikipedyści dodatkowo fałszują źródła, na które się powołują. Z badań V. Kumara i in, wyłania się bowiem zupełnie inny ogłód sytuacji. Na 112 przebadanych próbek Y-DNA najwięcej było R1a, w ogóle przez autorów „Wikipedii” niedostrzeżonych. Stanowiły one łącznie 37% wszystkich próbek.

Przeważały wśród nich haplogrupy typowe dla ludności

aryjskiej, ale co szczególnie były także próbki typowe dla Tocharów z Tarim Basin, jak również, 4 próbki bałtosłowiańskich R1aZ80 oraz 2 próbki R1aM458, charakterystyczne dla Słowian Zachodnich. Próbek haplogrupy pochodnych R1b odnotowano 19%, w tym przeważały genomy wczesne typowe dla ludności neolitycznej Eurazji oraz R1b M269, typowe dla większości krajów współczesnej Europy Zachodniej. Kolejnymi pod względem liczebności były genomy Q1a/Q1b typowe dla ludności Azji Centralnej (łącznie 17%).

Haplogrupę C2a reprezentowało 5% próbek. To genomy charakterystyczne dla ludności Korei i Chin. Stosunkowo liczne były genomy J2/J1 typowe dla ludności Azji Centralnej i Bliskiego Wschodu. Stepowców, jak Scytowie i Sarmaci reprezentowały nieliczne haplogrupy N1a1a, G2a2b2a (ta samą co reprezentowała Sarmatów występujących w kulturze wielbarskiej) oraz J2b – łącznie 5%. Pozostałe próbki to genomy typowe dla ludności Bliskiego Wschodu, Afryki, ludów syberyjskich [Kumar et al. 2022].

Kolejnymi badaniami genetycznymi Tocharów są te dotyczące mtDNA czyli żeńskich genotypów. W badaniach Wanga okazało się, że mtDNA 9 próbek kobiecych z Xiaohe jest charakterystyczne dla ludności syberyjskiej, w mniejszym stopniu nepalskiej, tybetańskiej, chińskiej. Ostatnia próbka okazała się typowa dla kobiet całego obszaru Azji. Pozostałe próbki zawarte w tym badaniu odnoszą się do ludów zamieszkujących szerszy obszar graniczący z Tarim Basin. Uzyskane w ten sposób genotypy wskazywały na znacząca różnorodność pochodzenia.

Przeważały genotypy azjatyckie (ok 40%), znaczący był udział genotypów charakterystycznych dla ludów syberyjskich (21%) oraz Europy Wschodniej (17%). Wśród genotypów można było także znaleźć te charakterystyczne dla kultury Yamnaya (11%) oraz KCS czyli Europy Środkowej (5%) [Wang et al. 2021]. Z kolei badania genomów kobiecych czyli mtDNA prowadzone przez zespół Kumana przyniosły dość zbliżone wyniki, gdzie przeważały haplogrupy charakterystyczne dla ludów azjatyckich (30%),

następnie ludów syberyjskich (28%), kultur Yamnaya i Ceramiki Sznurowej (po ok 11%), Bliskiego Wschodu (ok 9%) i Europy Wschodniej (ok 5%) [Kumar et al. 2022].

Podsumowując aspekt genetyczny w ustalaniu pochodzenia Tocharów, można stwierdzić, iż większość tego ludu miała genomy charakterystyczne dla nieokreślonego z nazwy etnosu, który następnie stał się fundamentem dla wyodrębnienia się ludów protosłowiańskich i bałtyjskich oraz protoaryjskich. Wśród Tocharów widać również nieliczną reprezentację genomów charakterystycznych dla późniejszych ludów italickich i celtyckich. W przypadku badań V. Kumara, można uznać, że prawdopodobnie część ustalonych przez jego zespół genomów należała do Tocharów. Poza genomami typowo azjatyckimi (stanowiącymi łącznie jedną czwartą uzyskanych próbek), trudno stwierdzić, które z nich były stricte tocharskie a które należały do ich sąsiadów.

Tym bardziej, że jak wiadomo ze źródeł historycznych Tocharowie co najmniej przez dwa tysiąclecia tworzyli ścisłe relacje z ludem Śaków i Wusun. Być może do tych ludów należały stosunkowo liczne genomy bałtosłowiańskie i słowiańskie. Takie ujęcie przedstawia zupełnie nową perspektywę pochodzenia Tocharów. Jednocześnie można zdecydowanie stwierdzić, że Tocharowie wiązali się najczęściej z kobietami pochodzenia syberyjskiego i azjatyckiego, choć można przyjąć, że część kobiet miała także pochodzenie wschodnioeuropejskie. Badacze zachodni bardzo mocno akcentują występowanie wśród próbek mtDNA Tocharów próbek charakterystycznych dla Europy Zachodniej. Dotyczy to jednak skrajnie nielicznych próbek: pojedynczej H-16260T, oraz jednej próbki charakterystycznej dla europy obszaru Alp czyli pogranicza KCS.

Relacje Tocharów z kobietami pochodzenia azjatyckiego skutkowały tym, że w kolejnych generacjach część Tocharów nabywała antropologicznych cech ludności azjatyckiej (w tym skośne oczy). Aczkolwiek tak, jak na wizerunkach tego ludu zachowanych w jaskini Kizil, widać postacie ze skośnymi,

czasem niebieskimi oczami, ciemnymi lub ciemnymi blond włosami w szatach przypominających kontusze.

Podsumowując badania genetyczne wskazują, iż zdecydowana większość Tocharów pochodziła z obszaru Europy Środkowej i Wschodniej, najprawdopodobniej KCS. Wśród nich istniała domieszka ludów protoceltyckich, italskich, germańskich, co mogło być efektem powiązań etnicznych już na etapie KCS lub w trakcie migracji, na przykład w powiązaniu z kulturą Afanasjewo. Wykluczyć należy powiązania z kulturą Yamnaya. Istotnym jest dodać, że ludność migrująca z obszaru europejskiego, którą znamy następnie jako Tocharowie, z obszaru Europy zabrała również rodzime rasy zwierząt hodowlanych. Badania genetyczne dowodzą bowiem, że Tocharowie na obszarze Azji hodowali rasy owiec czy kóz pochodzące z Europy [Liu et al. 2024].

Najprawdopodobniej dotyczyło to również koni czy bydła, wystarczy wspomnieć, że zwierzę pociągowe w języku tocharskim określano mianem „tursko” (TA).

Warto zauważyć, że w zestawieniu genomów pojawiają się także próbki ludów będących ojcowskim zarówno dla gałęzi R1a jak i R1b chodzi o R M173. Istnieje prawdopodobieństwo, że liczne ślady nierozpoznanego dotąd słownictwa w języku tocharskim mogą być reliktem wspomnianego archaicznego ludu Eurazji o genotypie R M173.

Ciąg dalszy nastąpi

Autorstwo: Rafał Jakubowski ([Stowarzyszenie i Wydawnictwo „PraŹródła”](#))

Ilustracja: [domena publiczna](#) (CC0)

Źródło: WolneMedia.net

Od autora

Praca nad ww. artykułem trwała około roku. Nie jesteśmy wspierani dofinansowaniami ani grantami. Zyskujemy dzięki temu pełną niezależność. Jeśli chcesz wesprzeć nasze badania wpłać na konto Stowarzyszenia „PraŹródła” dowolną kwotę (nr konta 77 1600 1462 1882 7571 2000 0001).